

A Sághegy pincéi.

T Ó T H
JÁNOS dr.

Kemenesaljának, a vasi föld egyik legtermékenyebb sikterületének tájképdominánsa a Sághegy. E 300 m magas vulkánikus eredetű ősrégi település-terület a kőkorszaktól kezdve az összes korszaknak lelőhelye, s így el lehet róla mondani, hogy a magyar föld történelemeiőtti korának bölcsője és koporsója e csonkakúp alakú hegy. A lejtőkön napfényre került kőkorszakbeli emlékek, a vaskori sírhalmok leletei,¹ a rézkorszak vörösrézcsákánya s a hegy tövének bronzkori kincsei mellett megtalálhatók a történelmi korok emlékei is: a Ság tetején a római castrum (örtorony) nyomai² s a tatárjárás emlékét őrző Vas Pál „luktya”³ (barlangja), mely a „török-futás” idején is biztos menedéke volt az alsósági magyaroknak.

Az 1850-es évekig a hegy grófi erdő-szőlőbirtok volt. Nagyrésze akkor még erdő volt (gelegenyés). A gróf megengedte az irtást, — aki amennyit irtott, sajátja lett, csak tizedet kellett érte fizetnie. Az 1854. évi tagosítás meghagyta a girbe-gurba mesgyéket, s ennek nyoma ma is feltűnik. Az irtásokat szőlővel telepítették be, s a tizedet borban fizették. A többi lankás rész az uraságé maradt.

A legjobb bora a Sághegy-gyöngye, alapanyaga a rizling (olasz-, bánáti- és rajnai-), de van benne kb. 15 % sasza és 5 % muskotály is. A sárga rizling adja a legzamatosabb bort. Kevés furmint is akad a szőlőtövek között.

A hegyoldalak különböző minőségű szőlőt termelnek. Az északi oldalon rosszabbak a borok, a déli tűzeesebb bort terem. A szőlőbirtokosok is dél felől melegebbek, örülnek, ha valaki télen bekukkant hozzájuk egy pohár borra. (Az északiak beteszik az ajtót az idegen előtt.) A sághegyi szőlősgazdák szeretik a bort, de sohase részegek.

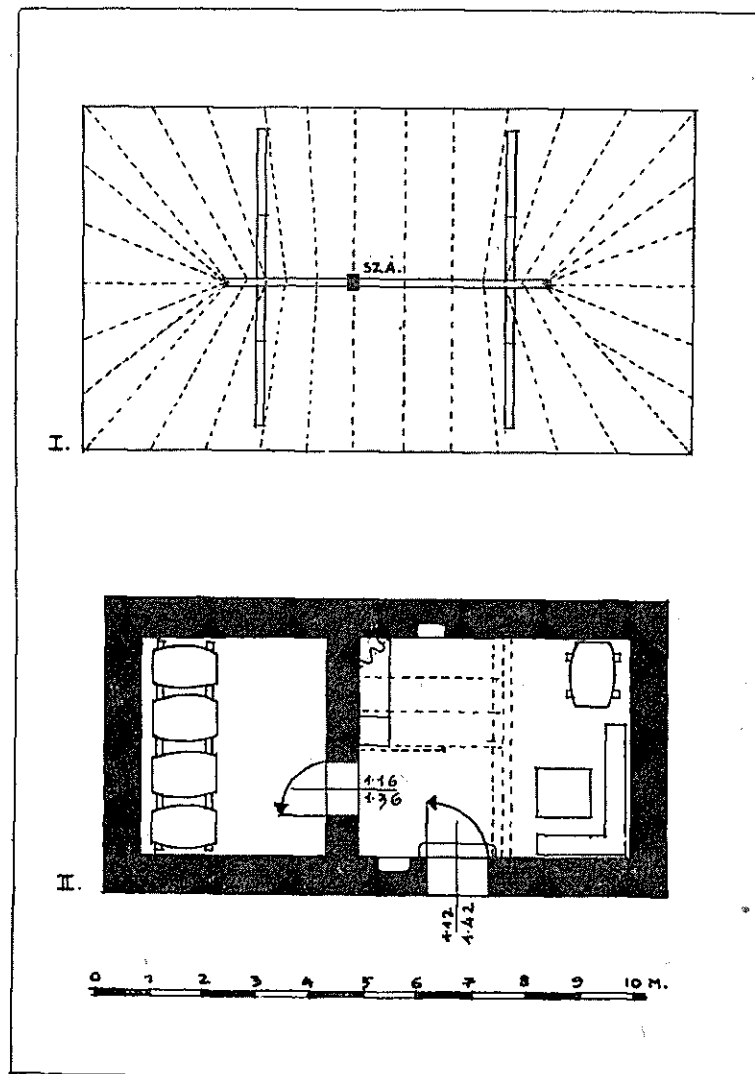
A Sághegy-gyöngyét a székesfővárosban palackokban árulják. Bismark is nagyon szerette a „Ságer Wein”-t, mely a ságiak szerint tisztítja a vesét.

¹ A hegy D. K. oldalán volt az urnatemető, a kb. 1 m magas urnákban a test összezsugorítva feküdt.

² A néphagyomány szerint Vak Béla építtette a csonka falakat. Tanácsadói nem akartak itt várat építeni és a vak királyt azzal ámitották, hogy a hegytető túlságosan nagy — 3-4-szer körülvezették — s így maradt el a várépítés.

³ A hegy D. K. oldalán volt Vas Pál remete barlangja, melyet felrobbantottak a bazaltbányászás közben. A kb. 3×4 m alapterületű barlangban kőből volt a remete ágya, az asztal s körülötte a padok is. A meredek oldalon volt a barlang, nehezen lehetett megközelíteni. A tatárjárás alatt és később a kuruc menekülők is itt húzták meg magukat a szájhagyomány szerint.

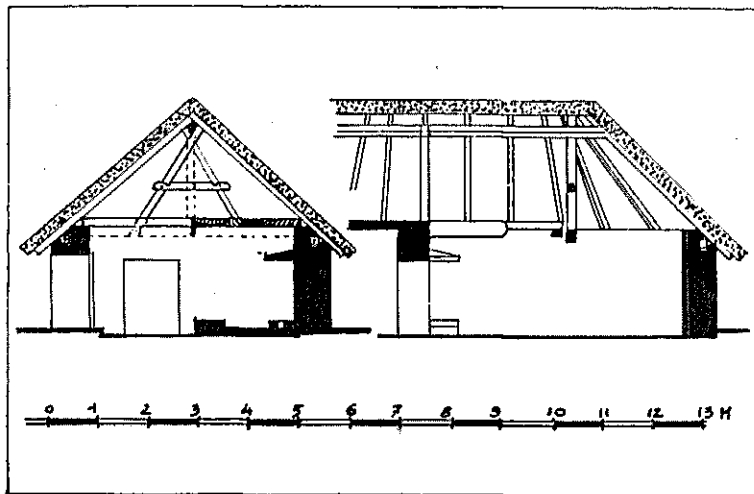
A szőlőhegyi pincék a legősibb magyar ház emlékeit rejtik magukban ma is. Erdemes tehát velük részletesen foglalkozni, mert az ősi magyar lakóház-építés alaprajzára, felépítésére és szerkezeti részleteire derítenek világosságot.

1. ábra. Nagy Miklós pincéje: I. A fedélszék alaprajza. II. alaprajz. (Helyszíni felmérés alapján.)

Az adatok szerint a legrégebb pince Nagy Miklósé. A nemes-dömölki Janszó-családtól vásárolta a Nagy-család valamelyik őse. A borospince mestergerendájába bevéssett évszám a pince matuzsálemi korát hirdeti (1467. máj. 1. J. M.). El kell

fogadnunk az évszámot, mert több adat valószínűsíti. Nem állott senkinek érdekében a hamisítás, hisz eddig senki sem kutatta e pincéket, s így senki sem hívta fel a tulajdonosok figyelmét régiségükre. A tüzelőberendezése a vasi földön egyedülálló, s az ismert pincetűzhelyek között a legrégebbi alakot példázza. Tetőszékében megvan a szelementartó ágasfa nyoma (l. 1. ábra I. SZ. Á.), és az élszarufák itt sem hordják a konty terhét. Kisebb súllyal az is latba esik, hogy a falvastagság a szokásosnál nagyobb: 70 cm (kövel vegyes tömésfal). A pincében csak két helyiség van, a présház és a borospince, és az ajtók csapokban forognak (1., 2., 3. ábrák).

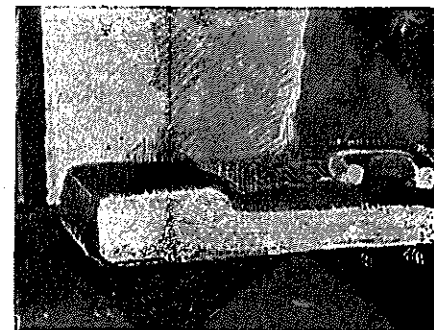
2. ábra. Nagy Miklós pincéje: I. Keresztmetszet a tűzhelyen át. II. Hosszmetszet. (Helyszíni felmérés alapján.)

A külső pincében (présház) nincs mennyezet, a belső pince egy mestergerenda közbeiktatásával 10–15 cm vastag pallókkal lepadlósolt. A külső pincében a bejárati ajtóval szemben van a sárból készült tűzhely, mely csak 15 cm-rel emelkedik a pince földpadozata fölé. A tűzhely elején 30 cm magas sárpad van, s a végén, a sarokban V alakú 15 cm-es felmagasítás, a tulajdonképeni tűzhely. Fölötte az ajtózáradék magasságában háromszög alaprajzú szikrafogó — terelő — látható, s e fölött a borospince mennyezet magasságában füstfogó mennyezet 70 cm széles pallókból, mely a présháznak csak $\frac{1}{4}$ részét fűdi be. A tűzhely tehát nyitott, kéménye nincsen, a füst a két terelőt megkerülve a tetőhéjaláson át szüremkedik a szabadba.

E tűzhely sajátossága, hogy alig emelkedik a földpadozat fölé, s így az elfogadható tudományos megállapítás (Bátky) szerint a legrégebbi tűzhelytől alig különbözik. A tűzhely fejlődésében az első lépés lehet: gyakorlati (kényelmi, tisztasági)

szempontból a tűzhelyet a földpadló fölé kellett emelni. Tűzbiztonsági szempontokat szolgál a szikrafogó és fölötte a füstfogó is. Mindkettő fejlődést jelent az ősi szikra és füstfogó nélküli tűzhellyel szemben.

E tűzhely tehát a magyar népi építés egyik legrégebbi emléke. Hasonló tűzhelyet találunk Pázi Mihály pincéjében is. (Itt található egyébként az egyetlen ma is használatban lévő kölykes fazár.) A két tűzhely között a különbség csak annyi,

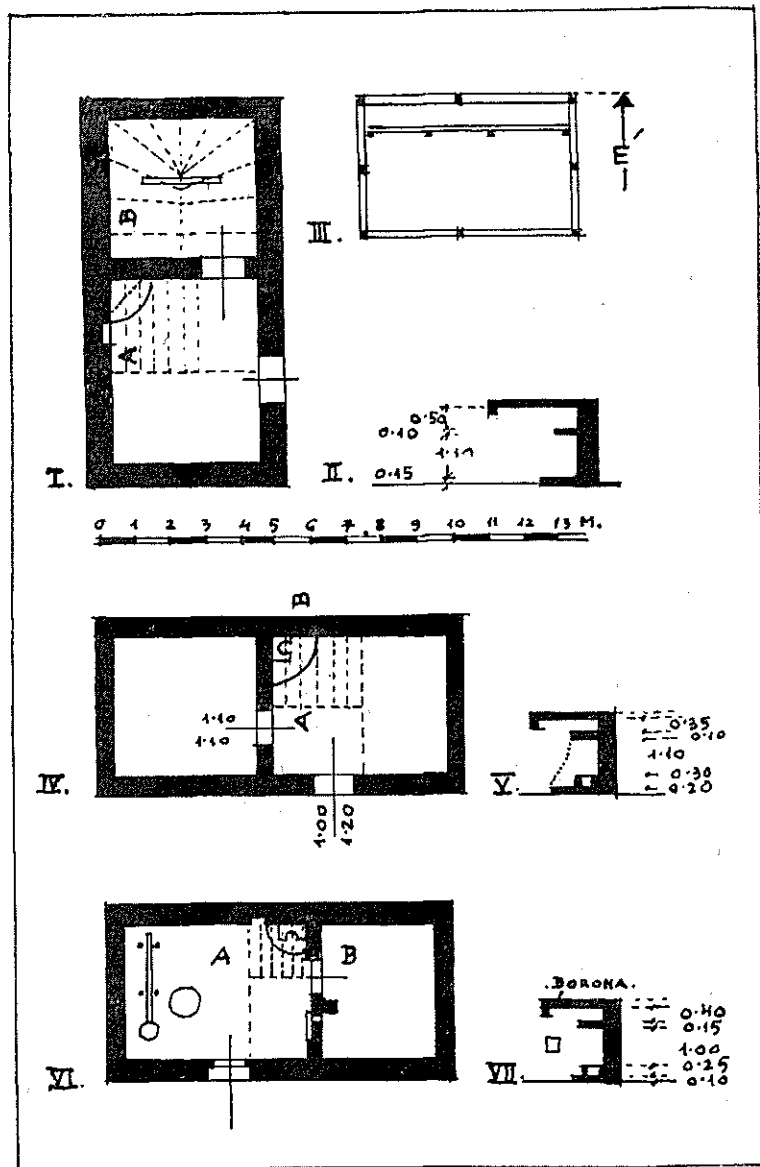

3. ábra. Nagy Miklós pincéje és pincetűzhelye. (F.: dr. Tóth János.)

hogy e tűzhely kisebb és negyedkör alaprajzú. Ez utóbbi tűzhelyet példázza Somogyi Dezső, végül Iván József elhagyott, összedülőben levő pincéjének tűzhelye is, de utóbbinál a V alakú felmagasítás hiányzik. Fejlettebb alak található Somogyi Kálmán pincéjében; itt már 40 cm magas a tűzhely, és a sarokban négyzet alaprajzú 40 cm magas emelvény (katlan) van a V alakú felmagasítás helyett. Az 1900-as években már 50 cm magas a tűzhely, felmagasítás nélkül. Valamennyinél azonos a szikrafogó, a füstterelő mennyezet elhelyezése és nagysága, s mindenütt feltalálható az ősi mag, a saroktűzhely. Az újabbaknál azonban a szikrafogó általában hiányzik (6. ábra).

Alaprajzi fejlődés alig észlelhető. Az ősi pince két részből áll: a présházból (külső v. előpince) és belső (néha „földi”) pincéből. A külső pincében van a tűzhely, a sarokpad sarok-

asztallal és a tetőtérbe benyúló prés, a belső pincében a gántárfakon (csántérfa) a hordók. A fejlődés folyamán a pincével ellentétes oldalon szoba csatlakozik a prészházhoz, sarokkabl-

4. ábra. I. Iván József pincéje, épült 1761-ben, alaprajz. II. Metszet a tűzhelyen át. III. Nyári istálló. (A tetőszék fényképe 5. ábra.) IV. Somogyi Dezső pincéje, alaprajz. V. Metszet a tűzhelyen át. A prés 1803-ban készült. VI. Pázi Mihály pincéje kölykes fazárral (l. 6., V—VIII. ábrákat), alaprajz. VII. Metszet a tűzhelyen át. (Vázlatos rajzok.)

okkal, sarokasztallal, paddal és ágygal. A szobában itt-ott cserépkályha is volt, melyet a prészáz tűzhelye felől fűtöttek, de ennek ma már csak a nyomát lehet látni. Egyik pince mellett fából épült nyári istálló is látható (4. ábra III.)

Különös, hogy a magyar néprajzi kutatók szinte kizáróan Dunántúl nyugati felén foglalkoztak a szőlőhegyi pincékkel. Somogy, Zala, Vas és Veszprém megye szőlőhegyeinek egyrésze már felkutatott terület, a többi még teljesen ismeretlen. Összefoglalásul röviden ismertetjük az ismert területek szőlőhegyi pincéit, hogy rámutassunk a kérdés fontosságára.

5. ábra. Iván József pincéjének tetőszéke. (F.: dr. Tóth János.) (l. 4., I., II., III. ábrákat.)

A régi pincékkel először Gönczi F. foglalkozott.⁴ A göcseji régi pincék prészázának sincs padlása, csupán a tűzhely felett van fűsfogó mennyezete (hasonlóan a délzalai és sághegyi pincékhez) fából vagy téglából. A legfejlettebb pince alaprajza már a rendes lakóházhoz hasonlít: a prészázon és belső pincén kívül van külön borospincéje, konyhája, szobája és fedett nyári istállója is, és a belső pince kivételével valamennyi helyiség a szabadba — pítvarra, eresze — nyílik.

Seemayer Vilmos⁵ a délzalai pincéket és prészázakat vizsgálta végig, de csak a tűzhelyekkel foglalkozott röviden alaprajzok, metszetek nélkül. Rajzokban és fényképben mutatta be

⁴ Gönczi F.: Göcsej 577—578. old.

⁵ Seemayer Vilmos: Régi tüzelőberendezések dél Zalában és belső Somogyban. Népr. Ért. 1933. 49—51. old.

e régi tűzhelyeket, melyeknek a sághegyi pincékkel való hasonlatossága szembeszökő. Itt is sarokban helyezkedik el az alacsony (5–10 cm magas) tűzhely, felette itt is van füstterelő, rendszerint pallókból, de ezek rendszerint a pincésarkot átlósan átfogó fagerendán nyugszanak, s így háromszög alaprajzúak vagy méhkas alakúak, és sövényfonásos vázuk sárral tapasztott. A sághegyi és e muraközi alak közt a lényeges különbség, hogy ez utóbbinál nincs szikrafogó, de, mivel a pincék boronafakkal épültek, a tűzhelynek a falak melletti része 10–20 cm magas sáremelvényel (tűzparkánnyal) bír, mely a boronafalakat a közvetlen tüztől megóvjá. Van köztük olyan tűzhely is, amelynek tűzpadja nem emelkedik a pincepadló fölé (a legősibb alak).

Cserszegtomaj (Zala m.) ma már hegyközség. Az 1700-as évek végén még csak szőlőhegy volt. Az 1769. évi articulus szerint e szőlőhegyben csak szőlőpásztorok (hegymesterek) és vincellérek laktak állandóan. A szőlőhegy a földesuraké volt, akik annak egyes részeit (irtásföldeket, parlagon maradt szőlőket) hegyvám fejében átengedték. A parlagföldeket az új birtokosnak tehát meg kellett művelnie, és vámot kellett a földesúrnak fizetnie. Rendes évi gazdálkodást (pl. állattenyésztést) senki sem folytatott, s így e hegyterületek nem voltak mai értelemben hegyközségek, csak az idők folyamán váltak azzá. Tehát a régi szőlőhegyi hajlékok csak a legigénytelenebb embereknek nyújtottak otthont.

Az idők folyamán a városokból egyre többen telepedtek itt meg, s a szőlőhegy lassankint hegyközséggé változott át. A prészázás pincék mellé szoba és konyha épült, vagy külön épült fel a szobás-konyhás ház. Van olyan alak is, amelyben a földszinten van a prészáz és szoba s utóbbi alatt a pince. A konyhát itt a prészázban lévő kemence pótolja. A régi prészázak padlás nélküliek, a konyhák füstösek, kéménynélküliek. Az elhagyott szoba-konyhás lakás néha visszaalakul pincévé és prészázá. A régi tűzhelyalaknak — szikrafogós szabad tűzhely — itt már nincs nyoma. Az állandó település megszüntette az ősi tüzelési módot.⁶

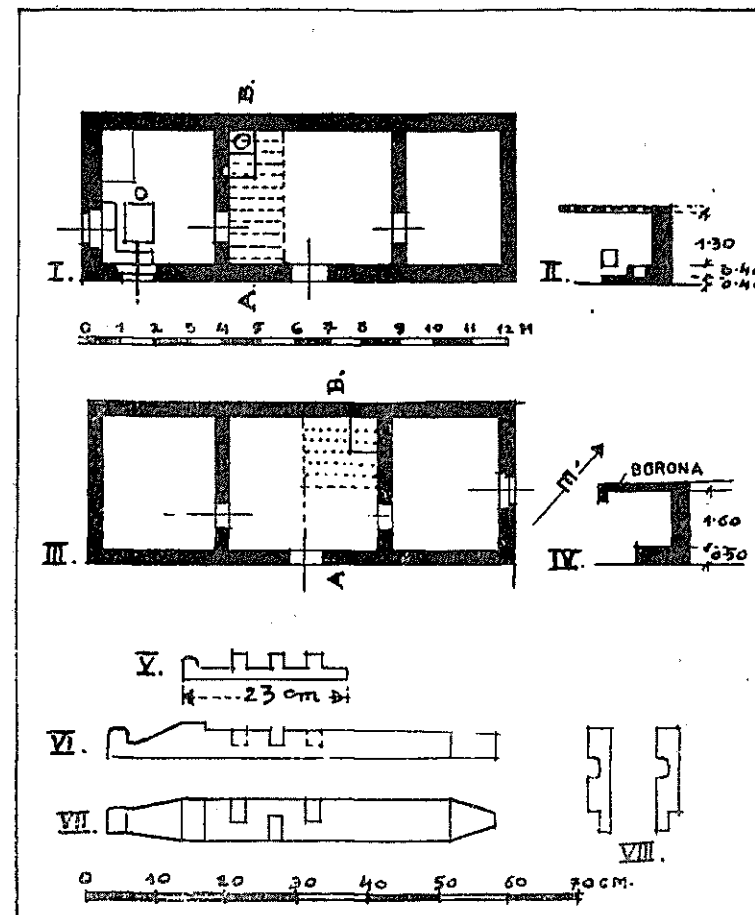
A vaskeresztesi és kőszegvidéki (Vas m.) szőlőhegyi pincék külön fejlődési fokot mutatnak.⁷ A vaskeresztesi pincék prészázai padlás nélküliek, mert a prés olyan magas, hogy másképp a prészázban nem férne el. A kőszegvidéki prések alacsonyak, elférnek a mennyezet alatt, s ezen a vidéken padlás nélküli pince nincs is. Sajátos e prészázak tüzelőberendezése is. A nyílt tűzhelyek felett mindig van deszkából készült vagy téglából falazott szabad kémény. A kémény alatt vesszőből font és

⁶ Vajkai Aurél: Cserszegtomaj. Népr. Ért. 1939. 2—4. szám

⁷ Dr. Tóth János: Falusi épületek fejlődése a nyugati végeken. Dunántúli Szemle kiad. 1940. és Kőszegvidéki szőlőhegyi pincék. Technika, 1940. VIII.

sározott vagy téglából boltozott füstterelő mennyezet van, melynek terhét keményfagerenda-kiváltások hárítják át a sarokpillérre. Tehát itt már megjelenik a szabadkémény is.

A veszprémmegyei pincék mutatják a tűzhely fejlődés legtöbb fokozatát.⁸ A legrégebb tűzhely itt cca. 20 cm magas, fe-

6. ábra. I. Somogyi Kálmán pincéje, épült kb. 1800-ban, alaprajz. 1. fődi pince, 2. prészáz, 3. szoba. II. Metszet a tűzhelyen át. III. Zsigmond-testvérek pincéje, épült 1902-ben, alaprajz. IV. Keresztmetszet a tűzhelyen át. (Vázlatos rajzok.) V. Pázi Mihály pincéjének fakulcsa. VI. a fazár oldalnézete. VII. A fazár felülnézete. VIII. A fazár kölykei. (Helyszíni felmérés alapján.)

lette szikrafogóval s efelett lepadlásolt füstfogóval. A másik alaknál a tűzhely egy félkör alaprajzú falmélyedés padozata,

⁸ Vajkai Aurél: A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részén. Népr. Ért. 1938. I.

felette szikrafogóval. Másutt a falfülkében van egy alacsony tűzpadka is. A nyitott kéményes tűzhelynél a falfülkében magas tűzpad van, láncon lógó rézüsttel. A pince alaprajzi fejlődése itt is hasonló a többi szőlőhegyi pince fejlődéséhez, az ősi présház kibővül pincével s utolsó fokon a lakószobával.

A magyar ház és tűzhely legősibb alakját tehát a somogyi és sághegyi pincék őrizték meg leghívebben. A tűzhely fejlődését a Kőszeg-vidéki pincék mutatják a legváltozatosabban. A pincének lakássá és a szőlőhegynek hegyközséggé való átalakulására Cserszegtomaj nyújt bőséges példát. E területek teljes felkutatása és feldolgozása még nem történt meg. Pontos építészeti felvételekre gondolunk a magyar építészeti néprajz jövője érdekében.

*

A szőlőhegyi pincék fejlődése megerősíti a magyar ház fejlődésének általánosan elfogadott elméletét. Az ősi magyar ház egyetlen, mennyezet nélküli helységből állott. (A pincéknél a présházból.) A fejlődés folyamán a tűzhely az ajtóval szemben lévő sarokba került. A pince-présház fejlődése a továbbiakban azonos a lakóházéval. A tűzhely eleinte a föld padozata volt, és később egyre magasabbra emelkedett. Felette szikrafogó, később füstterelő mennyezet készült. Maga a helyiség padlástalan maradt, s a szikrától megfosztott füst a tetőhéjalás résein át távozott a szabadba. A füstterelő fölé a fejlődés következtében szabad kémény került, eleinte vesszőfonásból, később deszkából, végül téglából s a deszka-füstterelőt boltozat váltotta fel. Az osztatlan helyiségben főztek, fűtöttek, ettek és szükség esetén háltak is. A belterjesebb szőlőgazdálkodásnál a pince mellé végső fejlődésben lakószoba is épült, és a présház (a háznál a konyha) fölé mennyezet került.

A pince szerkezeti részei is a régi magyar ház szerkezetét őrizték meg. A helyszínen kitermelhető anyagokból, a fában gazdag területeken boronafalakkal épül ma is a pince; tetőszéke az ősi sátozott építési módját örzi ma is, melynél az élszaru ugyanannyi terhet hord, mint a többi, s a konty szarufái a talp- és a taréjszelemenre nehezédnek. A vaskeresztes pincékben a kötőgerenda nélküli tetőszékek értékes példái láthatók, melyek a „parasztácsok” fejlett műszaki érzékét igazolják, s az ősi magyar ház tetőszékének szerkezeti megoldását sejtetik. E présházakban a vasalás nélküli ősi ajtó-szerkezetek is tanulmányozhatók, melyek pánt helyett csapban forognak, és vas-zár helyett fazárral zárulnak. A kő- és téglafalú pincék vakoltak és fehérre meszeltek, a boronaépületek vakolatlanok. Kontyos s a fejlődés folyamán csonka-kontyos tető borul fölējük, és külső megjelenésükben is az ősi magyar házat példázzák.

Muraköz történetének rövid foglalata.*

F. Á. R. A.
JÓZSEF Dr.

Muraköz mindenkor szerves része volt a történeti Magyarország területének. Történetíróink egybehangzó véleménye szerint a honfoglaló magyarság déli irányban a dunántúli részen már kezdettől fogva a Dráva folyóig terjesztette ki az ország határát, sőt egyes helyeken azon túl is, és birtokába vette ekkor a Dráva és Mura folyók között elterülő részt is.

A legújabb idők történeti művei is azt vallják, s teljes részletességgel mutatja ezt ki egyik történetírónk, aki Zala megye történetével kapcsolatosan terjedelmesen foglalkozik Muraköz történetével is.

Az országot megszálló honfoglaló magyarság, miként az egész országban, úgy ezen a délnyugati részen is, a magyar honvédelmi rendszer követelményei szerint, szállásait a szomszéd népektől több napi járóföldre is kiterjedő lakatlan földszíval választotta el, s ezzel a többnyire mocsaras, nehezen járható területtel vette körül szállásait, hogy az azok körül felállított védővonalnak, — a gyepűnek —, a megtámadását ilyen lakatlan

* A Délvidék visszatérének örvendetes eseményei során jutottak kezünkhöz az alább eredeti szövegükben közlendő sorok, amelyek Muraköz történetére vonatkozólag téves adatokat tartalmaznak. Ezekkel az adatokkal vitába nem szállunk; azonban, nehogy ezek a téves adatok helyreigazítás nélkül a kevéssé járatosakat esetleg félrevezessék, szükségesnek véljük, hogy okmányok alapján ismertessük Muraköz történetét.

A kezünkhöz jutott iratsorok, egyebek közt, a következőket tartalmazták:

„Die erste nordkroatische Staatsorganisation, das sogenannte „Posawinische Kroatien“, wurde im Norden durch Flüsse Save, Mur, Drau und Donau begrenzt. Medjimurje, das von den Kroaten um 600 nach Christi besiedelt wurde, war also ein Teil des nordkroatischen Staates. Nach der Vereinigung des Posawinischen und des Dalmatischen Kroatiens im Jahre 912 unter der Regierung des ersten kroatischen Königs Tomislav I., war die Medjimurje ebenfalls ein Teil des kroatischen Gesamtstaates. Die aus dem 13. Jahrhundert vorliegenden schriftlichen Dokumente lassen keinen Zweifel darüber, dass auch nach der Personal-Union zwischen Ungarn, also nach dem Aussterben der kroatischen nationalen Dynastie, die Murinsel zu Kroatien gehörte. Das beweist zum Beispiel ein Schriftstück aus dem Jahre 1264., das der Banus Rolando in Prelog auf der Murinsel ausfertigen liess und in dem er ein Verfahren in einer Streitsache anordnet, die ihm der ungarische König abgetreten hat, weil sie auf die Murinsel handelt und deswegen in seinem Zuständigkeitsbereich fällt. Ausserdem war die Murinsel seit der Gründung der Agramer Diözese (1094) mit dieser verbunden. Nach den Grafen von Cilli und dem Banus Vitovec sehen wir in Mathias Corvinus erstmalig einen ungarischen Landesherrn in Medjimurje. Aber schon 1473 kommt die Murinsel in die Hand eines zum kroatischen Banus ernannten Ernuscht, der dieses Gebiet erwarb, da er nach den bestehenden rechtlichen Gepflogenheiten nur durch den Besitz eines kroatischen Gebietes zur Bekleidung der Banuswürde befähigt war. Dieser aus Schweden zugewanderten jüdischen Familie Ernuscht folgten die Subić—Zrinski. Sie haben bis zum